

АРХЕОЛОГ КАО ПИСАЦ: КРИТИЧКА БЕЛЕШКА О ПРОИЗВОДЊИ ЗНАЊА¹

Филозофски факултет, Београд
Центар за превентивну
конзервацију Дијана
Централни институт за
конзервацију у Београду

Кључне речи: епистемологија, историја идеја, производња знања, језик археологије, ауторитет, континуитет, аутохтоност, Србија

Апстракт: Писање о прошлости за археологе подразумева уобичајен задатак. Ипак, археолог у позицији писца наратива одабира специфичне стратегије и форме обраћања стручној заједници и широј јавности. За представљање једног таквог подухвата у овом раду ће као студија случаја послужити текст Драгослава Срејовића „Кад смо били културно средиште света“ из 1985. године. Текст је објављен у каталогу изложбе Српске академије наука и уметности *Средишње културе III миленијум*, чија је целокупна концепција била подстицање осећања културног континуитета кроз изградњу нове институције, која би се бавила промоцијом и заштитом културног наслеђа у овом светлу. Детаљна анализа показује да је археологија у овом подухвату одиграла специфичну улогу обезбеђивања жељеног континуитета између најдубље прошлости и садашњости, кроз причање приче о предодређености територије Србије да буде средиште цивилизованог света.

Као шире теоријско полазиште за разумевање историје идеја у археологији узета је социологија знања, у оквиру које је нарочита пажња посвећена језику науке и питању ауторитета. Методолошки основ рада је *дискурзивна анализа*, која подразумева деконструктивно читање и контекстуализацију идеја који се у овом тексту могу везати за континуитет и аутохтоност. Централна тема анализе је производња знања о „нама“ који смо били културно средиште света.

Увод

Предмет истраживања овог рада је археолошка епистемологија, језик археологије као науке, као и повезаност ових научних аспеката са конструкцијом колективног идентитета. Индикативно је у којој мери је археологија допринела изградњи мита о дубоком континуитету и аутохотности на Балкану, оних који се подразумевају под заменицом *ми*. Најшире схваћено, циљ рада је стављање под лупу језика науке да би се, кроз пример, увидело какве су везе између научних чињеница и подилажења јавности кроз конструкцију археолошких

¹ У раду су коришћени резултати истраживања насталих у оквиру докторске тезе Монике Милосављевић „Концепт другости варварства и варваризације у српској археологији“ (2015), која је одбрањена на Филозофском факултету, Универзитета у Београду. Чланак је резултат рада на пројекту Археолошка култура и идентитет на Западном Балкану, бр. 177008, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

прича о прошлости. Оваква анализа подразумева контекстуализацију интерпретативних алата који су коришћени за успостављање идеје о јединствености културног идентитета кроз преувеличавање прошлости и стварање имагинарног континитета између дубоке праисторије и данашњице. За студију случаја послужиће текст „Кад смо били културно средиште света“ Драгослава Срејовића, који је објављен 1985. године у Београду, као један од пратећих текстова у каталогу изложбе *Средишње културе III миленијум*. Неопходно је појаснити зашто је управо овај текст релевантан за анализу.

Изложба *Средишње културе III миленијум* се темељила на иницијативи групе чланова Српске академије наука и уметности да се, у Београду, у Савском амфитеатру, након замишљеног премештања железничке станице и околних објеката, изгради велико културно средиште. Њиховим речима, у Београду и Србији „ретки су и слабо очувани остаци прошлости који би инспирисали нове генерације и обезбеђивали неопходно осећање за културни континуитет човека и нације“ (Деспих 1985: 7). Визија ове изложбе из осамдесетих подразумевала је отварање културног наслеђа ка широј јавности, што је свакако више него похвално. Међутим, детаљно сецирање показује да је археологија у том подухвату одиграла специфичну улогу обезбеђивања жељеног континитета, кроз причање приче о предодређености територије Србије да буде средиште.

Други важан ослонац за одабир анализе управо овог текста произлази из чињенице да је његов аутор један од најпознатијих и најутицајнијих археолога у нашој средини, Драгослав Срејовић (1931–1996).

Његова улога у оквирима домаће струке, али и шире културне јавности, може бити упоредива једино са оцем–оснивачем археолошке дисциплине у нас – Милојем М. Васићем. Српска археологија у првој половини XX века дефинитивно је обележена снажним ауторитетом Милоја М. Васића, који је ископавао чувени археолошки локалитет Винча, док је доминантна личност друге половине XX века, Васићев ученик, Драгослав Срејовић, који је широј јавности познат по великим открићима Лепенског Вира и Гамзиграда (*Felix Romuliana*).

На овом месту није могуће написати свеобухватну биографију Драгослава Срејовића, али је могуће указати на кључне тачке. Најплодније године Срејовићеве каријере обухватају период након открића Лепенског Вира, када постаје ванредни (1970), а затим и редовни професор на Филозофском факултету у Београду (1976). То је такође време када његова делатност постаје везана и за деловање САНУ, где је 1974. године изабран за дописног, а 1983. за редовног члана ове институције. Реч је о археологу који је сенио својим образовањем и капацитетом да се бави разнородним периодима прошлости. *Differentia specifica* у односу на друге археологе Срејовићевог контекста био је његов велики ослонац у проучавању уметности

у археологији, отворен и поетски приступ у изражавању својих научних интерпретација, као и убедљив јавни наступ (Вујошевић 2012: 280; Антонијевић 1998; Бабић 1998; Радовановић 1997).

Да би било могуће да под лупу ставимо след аргументације коју је Срејовић исказао 1985. године кроз текст „Кад смо били културно средиште света“ неопходно је укратко објаснити како археологија као наука функционише, односно која су теоријска и епистемолошка полазишта ове комплексне дисциплине.

Теоријска полазишта археологије

Да би се поставио теоријски оквир истраживања неопходно је указати да у археологији постоје различити приступи *теорији сазнања (еписџемолоџији)* и да је њих, као надређене оквира научног сазнања и тумачења, одабира података и њиховог разумевања, могуће разликовати од теорија о друштву и култури, које ће такође бити важни алати у истраживачком поступку. Теорије сазнања могуће је поделити у две групе: (1) оне које посматрају знање као нешто што можемо открити и (2) оне које знање виде као нешто што стварамо/конструисамо ми сами (мисли се на научнике, односно археологе у овом примеру). Према мишљењу филозофа Ричарда Рортија (*Richard Rorty*), прво од ова два схватања било је веома дуго доминантно заступљено у западном мишљењу и теорији сазнања, које се, почевши од грчке филозофије па све до данас, усредсређивало на идеју о „трагању за истином“. Тако је просветитељство, заједно са његовим наследницима у логичком позитивизму, као модел правог научника промовисало Исака Њутна и приступ физике, која открива законе који важе у природи, као адекватне идеале за друге науке и свеукупно знање. Овакво, емпиристичко схватање снажно је обележило археологију, почевши од њеног настанка у XIX веку. Централно укотвљење тог приступа је уверење да су археолошки подаци независан и поуздан параметар за разликовање „истинитог“ од „лажног“ знања о прошлости. Тако се откриће знања о прошлости првенствено посматра кроз питање метода, односно подразумева археолошко усаглашавање око заједничких процедура за довођење наших теорија и идеја у склад са емпиријском грађом. Односно, археолошки емпиризам карактеристичан за овај приступ у себи садржи следеће претпоставке: (1) археолошки запис носи информацију о прошлости, те стога археолози објашњавајући грађу објашњавају и прошлост; (2) начин на који се интерпретира прошлост унапред је одређен подацима јер не постоји ниједан аспект прошлости ван ових података (Olsen 2002: 109–112; Џонсон 2008: 11–29).

Друга епистемолошка позиција, за коју се заузимамо у овом раду, види археолошко знање као нешто што ми производимо, иако није независно од археолошког записа тј. од материјалне културе и контек-

ста у којем се артефакти налазе на археолошким локалитетима. Реч је о конструктивистичком приступу, који се ослања на филозофску херменеутику и постструктурализам. Овим се не пориче постојање стварности или прошлости, већ се указује да је интерпретација ових феномена пре историјски, институционално и социјално условљена, него што је универзална величина ван времена и простора. Такође, овакав приступ не подразумева одустајање од „правила игре“ у науци, или да не треба процењивати утемељеност интерпретација, односно да су сви искази подједнако добри. Напротив, овим се само прихвата да наша (или било која прошла/друга) мерила знања, истине и методе немају нужну релевантност ван наших културних и историјских оквира (Ber 2001; Wylie 2002: 185–199; Škorić 2010: 547–579). Једно од кључних упоришта овог приступа је преиспитивање језика науке, односно у овом случају језика археологије као нечег што не одсликава директно „сирову“ стварност прошлости.

На овом трагу се налазе и разлози за преиспитивање појмова попут континуитета и аутохтоности, који су заступљени, али веома ретко концептуално јасно артикулисани. Управо то претпостављање ових појмова и идејних структура које они прекривају као подразумевљивих или „општих места“ омогућава научну проблематизацију (Shankes 2001: 284–305; Stoczkowski 2008: 350–351; Babić 2009: 123–132).

Увођење социологије знања у историју археологије

Док је на првом нивоу разумевања настанка археолошке интерпретације важно разумети генералне тенденције у археолошкој епистемологији, за разумевање историје дисциплине неопходно је увести додатне алате. У том смислу, за ово истраживање најрелевантнија су питања која се сматрају наслеђем социологије знања или социологије науке. Поље социологије знања / социологије науке није сасвим лако ни оквирно ограничити, без његовог преливања на друге сродне области као што су историја идеја, епистемологија, филозофија науке, антропологија науке, студије науке и технологије итд. У покушају да објасни ту комплексну позицију Бруно Латур (*Bruno Latour*) управо је истакао да је испреплетаност и *превођење* међудисциплинарних и међукултурних садржаја срж овог истраживачког поља (Latur 2010).

Ослањајући се у великој мери на Латурове идеје о конструкцији научног знања, Тера Пруит (*Tera Pruitt*) у својој докторској дисертацији „Ауторитет и производња знања у археологији“ (*Authority and the Production of Knowledge in Archaeology*) отвара питање ауторитета у археологији (Pruitt 2011). Ова тема је од неизмерног значаја за српску археологију, јер су њени главни токови углавном дефинисани према стремљењима и истраживачким доприносима изузетних појединаца. Међутим, овакав приказ прошлости дисциплине, у најмању

руку, превиђа мреже људи и институција који су омогућили да се археологија успостави, а затим и постане друштвено релевантна. Теза Тере Пруит веома добро показује како су најразличитије археолошке заједнице у прилици да се суоче са овим проблемом сагледавања дисциплинарне прошлости кроз приказ неколико ауторитета, па по том питању традиција српске археологије није никакав изузетак. Међутим, поменута студија указује на то да се ауторитет не веже једино за истакнуте археологе већ ауторитет извире из низа неочекиваних поља друштвених односа (уп. Ćosić 2016). Рад Тере Пруит укотвљен је, генерално говорећи, у социјални конструктивизам, са посебним нагласком на домете Куна и Фајербенда на пољу филозофије науке.

Археолози настоје да створе уверење код других да су подаци које су сакупили нешто што је само по себи уверљиво или да су они нека врста датости. Прихватљивост свеукупног тумачења одабраних података пре свега зависи од тога којим ће све групама археолог успети да *и prevede* значај прошлости коју је истражио/ископао, односно произвео. Захваљујући поступним одабирима, забелешкама, различитим видовима документовања и понављању свакодневних пракси на терену долази до стабилизације идеја које прерастају у чињенице. Оне се затим уклапају у оквиру неке шире интерпретације, а затим публикују у стручним часописима, презентују на конференцијама и представљају широј јавности. Повезаност археолошке епистемологије и ауторитета игра веома важну улогу у овим процедурама. Најначелније говорећи, нечији ауторитет обезбеђује да се одређена уверења, за која не мора постојати релевантна аргументација, прокријумчаре у одређено тумачење прошлости (Pruitt 2011: 1–7).

Када је реч о писању у археологији, као добар оквир може послужити студија Клифорда Герца *Анџрололој као њисац*. Један од проблема који је у њој истакнут јесте, шта је то што аутор (археолошког) текста ствара. Позивајући се на Мишела Фукоа и Ролана Барта, Герц указује на значај аутора као „утемељивача дискурзивности“ који су, поред стварања сопствених дела, тиме створили могућност и правила за формирање других текстова. Они имају пресудан значај не само за развој интелектуалних дисциплина, већ и за њихову природу. Дакле, они стварају теорију, традицију или дисциплину у којој ће друге књиге и други аутори наћи своје место (Gerc 2010: 9–33; Pruitt 2011: 11–44).

У погледу методологије, основни приступ у раду је *дискурзивна анализа*, која подразумева деконструктивно читање и контекстуализацију идеја који се у српској археологији могу везати за континуитет и аутохтоност. Поред тога што је важно обратити пажњу на генерални развој дисциплине, подједнако као и на друштвени контекст, неопходно је одредити нешто јаснији методски правац у врло флуидном оквиру, каква је дискурзивна анализа. У том смислу ћемо се ослонити на *границе шумачења*, како их је поставио Умберто Еко. Он упућује да се између два екстремна становишта о тумачењу тек-

ста (оном које тумачење текста схвата као расветљавање суштине текста односно разумевање намере аутора и оном које подразумева да се текстови могу бесконачно тумачити) може установити сложена међупозиција, која подразумева успостављање критеријума захваљујући којима се одбацују неадекватне интерпретације. Другим речима, Умберто Еко сматра да читалац има веома важну улогу у стварању смисла текста, али да власт читаоца над текстом није неограничена, што значи да пракса интерпретирања није потпуно слободан чин, већ процес који има низ ограничења. Критеријуми за успостављање тих граница произлазе из претпоставке „очувања текста као система унутрашњих релација“ (Bužinjska, Markovski 2009: 285). Ову методолошку перспективу Еко је назвао *херменитичком семиозом* (Trigger 1994: 113–136; Еко 2001: 26–28, 320–333; Olsen 2002: 258–270; Bužinjska, Markovski 2009: 277–285).

Континуитет као опште место у српској археологији

Да су општа места од посебног значаја за проучавање историје науке, односно, за историју археологије нарочито је истакао антрополог Виктор Сточковски (*Wiktor Stoczkowski*). Он је јасно артикулисао да корист проучавања историје идеја у археологији лежи управо у детектовању „општих места“. Другим речима, према Сточковском, свака научна заједница гаји одређене скупове идеја који се сматрају неупитним и који се обично лако преносе, уз минималне модификације, чак и у околностима промене парадигме или смене генерација. Преиспитивање ових општих места је заправо једна од кључних дисциплинарних одговорности, јер представља чишћење концептуалних алата. Археолози добро знају колико је битно припремити алат за археолошка ископавања, затим бринути о њему и чувати га. Из истих разлога, врло је тешко начинити консеквентну и аргументовану интерпретацију у духу науке доба у коме живимо, уколико су основне концепције превазиђене и застареле (Stoczkowski 2008: 350–351).

Идеје које ћемо подвргнути анализи у Срејовићевом тексту тичу се обезбеђивања „неопходног осећања за културни континуитет човека и нације“ посредством археологије. Претпоставка коју преиспитујемо подразумева да је Драгослав Срејовић искористио „општа места“, како унутар дисциплине, тако и у широј јавности, да би постигао жељени ефекат. Реч је о општим местима о континуитету и аутохтоности, које је као изузетно важне за српску археологију прво детектовао Александар Палавестра у чланку „У служби континуитета. Етно–археологија у Србији“ (2011б). Он је закључио да се у српској археологији континуитет схвата као наставак директних егејских или грчких утицаја, као метафизички континуитет духа, необјашњиви „идеалтипски“ континуитет, национални континуитет или трансмисија културних традиција. Оно што је заједничко овим различитим

интерпретацијама је што се континуитет схвата као нешто сасвим подразумевиво и последично, и не захтева теоријску експликацију и методологију. Уз то, етнографске аналогije служе као илустрација овог непобитног континуитета до данашњих дана. Значај ове теме показан је кроз низ нових студија случаја, при чему треба нарочито истаћи рад Сташе Бабић и Зорице Кузмановић „Балкан као временска одредница – Дискурс балканизма у српској археологији“ (2015). У њему је истакнуто да је у српској археологији снажно присутна идеја о континуитету аутохтоне културе. Под том синтагмом се подразумева да се традиција и култура на овом подручју наслеђују из најдубље прошлости, константно постоје (метафизички?), али се периодично испољавају доминантно одређујући културне манифестације (Babić, Kuzmanović 2015: 543). Када је реч о доменима популарног знања о прошлости балканских народа који су најшире заступљени, а дотичу се управо питања аутохтоности и континуитета, испоставља се да је кључно чвориште преклапања ужестручних археолошких и фолклорних опсесија о пореклу дело Владимира Дворниковића *Каракџерологија Југословена* (1939). У овој маестралној књизи Дворниковић је прикупио, систематизовао и аргументовао различите (углавном застареле) идеје о древном континуитету Југословена и дубоком аутохтоном корену, који полази од дубоке праисторије. Општа места код Дворниковића су преузета из стандарда ондашње предратне археологије, палеолингвистике, балканологије и етнологије. То препознавање древног корена најуспешније је међу археолозима (мада у потпуно другом друштвеном контексту) подражавао управо Драгослав Срејовић (Palavestra, Milosavljević 2015: 640). Још једну напомену је важно казати. Логично је помислити да се *Каракџерологија Југословена* односи на југословенски идентитет, те да она нема никакве везе са постјугословенским националним идентитетима, а нарочито не са (зло)употребама прошлости у сврху изградње националног идентитета. Микроскоп са бољом оптиком за посматрање историје идеја показује управо супротно. Механизам објашњења у изградњи југословенског (до 1991. године) и српског идентитета (после 1991) закривљен је на врло сличан начин, уколико посматрамо из археолошке перспективе (Milosavljević 2016: 91–97).

Проблематизација ове врсте подразумева сучељавање, с једне стране, стратегија писања у археологији и, с друге стране, аутохтоности и континуитета као „фиока“ у које се могу сместити различити псеудоаргументи зато што су ове теме за ширу јавност привлачне саме по себи. Међутим, није реч само о појмовима већ и о питањима, истраживачким стратегијама и објашњењима за које се може претпоставити да су ови појмови били снажно спрегнути, па формално напуштање употребе самих речи аутохтоност и континуитет не укида интерпретативне механизме настале у истом идејном систему. Другим речима, за ово истраживање поред других могућих стратегија контекстуална анализа је пресудна.

Полазећи од схватања да је археологија пракса у садашњости и да је, у складу са тим, одговорност дисциплине нужна, предложени приступ доприноси увиду у оно чиме се бавимо и у механизме и начине на које стварамо археолошко знање. Кључни домет рада се тиче односа археолошке епистемологије и социологије знања, односно антропологије науке кроз студију случаја конструкције археолошког знања о нама, континуитету, аутхотоности и културној доминацији. То је само један од могућих видова сагледавања историје српске археологије, који је врло узак, али проблемски оријентисан (Harding 2005; Edgeworth 2006; Škorić 2010; Babić 2014). У том смислу, анализа која следи представља минијатуру за историју идеја у српској археологији. Поред тога, она указује на централност, утицај и ауторитет Драгослава Срејовића, те последично на одговорност написаног.

„Кад смо били културно средиште света“

Већ први пасус Срејовићевог текста је индикативан у погледу повезивања племенитог тла и судбине људи, који на том тлу живе. На чудесан начин, Срејовић је песимистичан и позива на понос али и умртвљивање, јер је фатум предодређен. Међутим, носећа мисао је ипак замишљање доминације у прошлости, која је оличена у идеји да ово тло, по природи ствари, повремено бива средиште цивилизованог света.

Србија је племенита, човеку благонаклона земља. Њена територија обележавала је у неколико махова средиште цивилизованог света, а често је била и родитељка људи и идеја које су пресудно утицале на привредну, културну или политичку историју Европе. Познавала је Србија и тренутке пустошне студени, ‘када светлости нема на видику целом’, али су њих, на срећу, увек ништила дужа или краћа, величином људског духа озарена раздобља, пуна доказа непресушне стваралачке снаге и човечности. У тој великој племенитој прошлости, стално присутној око нас и у нама, антиципиран је најбољи део наших судбина, а и сваке наше крупније замисли (Срејовић 1985: 117).

Оно што из перспективе данашње археологије нарочито чуди јесте посматрање свеукупног времена, које је протекло на територији Републике Србије, као да је реч о једној културној целини. То јединство је директно повезано са заменицом „ми“ која се крије у наслову – *Кад смо [ми] били културно средиште света*. Односно, почетна премиса која се подмеће нормализује линију континуитета од праисторије до садашњости (иако се то не може поткрепити чињеницама). Уз то, културне појаве се у секвенцама прошлости некад појављују или кроз културну доминацију или кроз „тренутке пустошне студени“ културе. Друго упитно полазиште, које се подмеће, је да се културна појава, на тој грани континуитета, може класификовати само као 1) културно средиште света (културна афирмација) или 2) појава „пустошне студени“ (културни пад). Реч је о једној форми логичке грешке лажне дисјункције.

Када смо разјаснили шта су полазишта, вреди осмотрити из чега се састоји наративно плетиво континуитета које гради Срејовић. Он прати културне контексте који су важни, из његове перспективе, и спаја тачке у низу:

тачка А (+): култура Лепенског Вира;

тачка Б (+): Винчанска култура;

тачка В (-): бакарно доба / бронзано доба и популациони продори;

тачка Г (+): Ватинска култура;

тачка Д (+): Мези, Трибали, Дарданци;

тачка Ђ (-): римско освајање;

тачка Е (+): Галерије, Константин Велики и Јустинијан;

тачка Ж (-): Сеоба народа;

тачка З (+): Студеница, Милешева, Сопоћани, Каленић;

тачка И (-): османска освајања;

тачка Ј (+): буђење српске националне државе.

Занимљиво је да се секвенце прошлости представљају кроз различите културне еманације: археолошке културе, хронолошка раздобља, етничке идентитете, изузетне личности, манастирске целине, миграције и стварање националне државе. Негативно су схваћени они културни феномени који подразумевају долазак друге културе у односу на замишљено „ми“, па чак и када је реч о миграцији Словена и Авара (Срејовић 1995:136–137). У том светлу су као културни пад перципирани: почетак металног доба, римска освајања, Сеоба народа и османска освајања. Обично у стручној литератури, када се говори о сусрету култура, нас и других, колонизованих и колонизатора, долази до идентификације са колонизатором као доминантним, као мером цивилизације. Код Драгослава Срејовића у тексту „Кад смо били културно средиште света“ прихватају се ове бинарне опозиције, али се осовина доминације налази на страни аутохтоних, због дубоке традиције и континуитета.

Без обзира на то што долази до овог извртања, читаву ствар је могуће посматрати кроз призму постколонијалне теорије дискурса. Постколонијална теорија, која је развијана у оквиру књижевне критике, студија културе и антропологије, нашла је своје место и у археологији, нарочито у последње две деценије. Њен допринос је велики на пољу класичне археологије, захваљујући којој су доведени у питање концепти колонизација као интерпретативни модели за процесе друштвене промене из прошлости, настали под снажним утицајем колонијалног искуства у специфичном идеолошком контексту који се везује за Западну Европу крајем XIX и значајним делом XX века. Модерна ослањања и поистовећења са наслеђем античких ци-

визација као референтним оквиром у конструкцијама европских идентитета, произвела су простор за оправдање модерних колонијалних подухвата захваљујући објашњењима прошлости кроз термине какви су, на пример, *хеленизација* и *романизација* (Gosden 2001: 241–261; Hingley 2005; Dietler 2005: 33–68; Бабић 2008: 39–54; Babić 2010: 264–266; Mattingly 2011; Mihajlović 2012: 709–729). Са друге стране, схватање процеса *цивилизовања* другог, као превођење друштва са нижег ступња развоја ка вишем и савршенијем на универзалној скали развоја човечанства, упућује поново на преиспитивање дисциплинарних почетака археологије и њену везу са једнолинијским еволуционизмом. Схватање друштвеног развоја кроз фазе дивљаштво, варварство и цивилизација је окосница овог деветнаестовековног приступа. Тако се, с правом, концептима ове врсте могу упутити све критике изречене на рачун унилинеарног еволуционизма, а нарочито неуважавање културног релативизма. Упркос снажном оспоравању и парадигматским променама у антропологији, показало се да су концепти које препознајемо као формиране у једнолинијском еволуционизму жилави и дуготрајни и да се уз контекстуална прилагођавања чувају у самим епистемолошким основама антропологије, археологије и сродних дисциплина (Фабијан 2001: 172–173; Pluciennik 2005; Палавестра 2011а: 69–106). Дакле, поставља се питање зашто је неопходно да будемо културно средиште цивилизованог света и које су импликације тога? Шта се добија оваквом нарацијом о замишљеној културној доминацији на територији Србије?

Стратегије којима се постиже ефекат подразумевају неколико изузетних епизода, које тешко могу да оставе читаоца равнодушним. Прва од њих је мистично повезивање Лепенског Вира и древне мудрости античких Грка, што је сасвим неосновано. Срејовић дословце каже да основе станишта на Лепенском Виру илуструју стварање света како га је описао Платон у Тимају. Када говори о чувеним скулптурама са истог локалитета, наглашава следеће:

Ови ликови су могли настати само из размишљања о генези која су после неколико хиљада година постала и уверење првих филозофа европске цивилизације: Талета – који је у води видео порекло свега постојећег, Хераклита – који је веровао да из воде постаје душа, а, посебно Анаксимандра – који је проповедао да су људи првобитно наликовали на рибе и да су настали из једног рибликог бића (Срејовић 1985: 46).

Ово наравно није једина неоснована веза која је у тексту успостављена. Оне су најчешће сакривене иза општих места (старогрчка филозофија, у овом случају) или иза мистификација прошлости кроз указивање на значај материјалних остатака (који заправо не говоре ништа сами по себи). Искази ове врсте не могу се нити потврдити, нити оповргнути, најчешће не припадају домену научног рада. Последишно, једино је могуће аутору веровати на реч. Археолошки локалитет Винча је описана на следећи начин.

Ако се са овог места поглед усмери на било коју страну света, никада се на видицима не оцртавају препреке и увек се радозналом људском духу поставља примамљива загонетка на оној линији где се у даљини плодно тле спаја са ведрином или облачношћу неба. Овде се чини да је све на домаку руке. [...] Винчини хоризонти поседују стога велику нео-дољиву привлачну моћ; сваком човеку се ово место с околним раскошним пејзажима морало чинити као нека врста обећане земље на којој се са мало труда може срећено и срећно живети (Срејовић, 1985: 47).

Иако је Драгослав Срејовић чувен по антинационалистичким исказима (Јевтић 2011: 35–58), у овом тексту наћи ћемо праисторијска племена, који вековима чувају свој културни и етнички интегритет. То не треба да чуди. Бројним истраживањима у последње време је показано како је за изградњу идентитета Југословена, као и појединачних јужословенских народа, било кључно повезати палеобалканску и раносредњовековну прошлост (Palavestra, Milosavljević, 2015: 634–639).

Мези и Трибали, најближи сродници Дарданаца оставили су такође видне трагове у историји и култури античког света. Ове три велике групе у срцу Балкана успевале су да вековима сачувају свој етнички и културни интегритет, и то упркос повремених исељавања и сталним притисцима суседних илирских и трачких племена (Срејовић 1985: 53).

Круг се потпуно затвара идејом да је зограф фресака у Каленићу већ знао шта следи. Срејовић ствара визију упоредиву са поетском визијом, али ненаучну по свом садржају.

Фреске у цркви Ваведења у Каленићу, настале око 1410. године, одликују се дотле невидљивом елганцијом и поетичношћу. Међу њима се лепотом истиче Свадба у Кани, сликана сва у плавом и у боји ћилибара, у атмосфери озареној чистом поезијом. Има много уздржане туге у пригнутим главама приказаних младенаца, умора у покретима њихових младих руку и неке преране забринутости у њиховим физиономијама. Боје су јасне и све линије су читке као при осветљењу сунца које је прошло зенит. Све то сугерише неку чудну тишину која раздваја и усамљује фигуре. Сликара као да приказује последњи свечани обред чији учесници слуте догађаје блиске будућности—коначну пропаст државе и дугу зиму у стваралаштву свог народа. Та зима потрајаће три столећа (Срејовић 1985: 66).

Пулсирајући романтизам

Спајајући побројане тачке у времену Срејовић је изложио модел културног континуитета на који се „ми“ ослањамо, али у форми метафизичке етногенезе. Када такав наратив дође из пера стручњака тешко се доводи у питање. Потребно је осмотрити како настаје „ми“ из Срејовићевог наслова. Тај идентитет проистиче из метафизичког дубоког континуитета популација на Балкану, што је нешто

што наводно надилази етнички континуитет који је у литератури углавном критикован због примордијализма (уп. Putinja, Stref-Fenar 1997: 98–99). У археологији треба промислити зашто је, упркос прогресу струке, одређивање археолошких култура, односно етницитета, те њиховог континуитета, и даље витално. Јасно је да у овом погледу, у најмању руку, археологија има методолошка ограничења, јер не постоји ниједан поуздан пут за одређење етницитета само на основу материјалне културе из прошлости. За разлику од експлицитне злоупотребе идеје о континуитету у археологији, Срејовићев приступ више је одређен слаткоречивом мистиком која прија у саопштењима која се крију између редова и чине нас поносним на тло на којем живимо. Истовремено, његов текст је позив на друштвено пасивизирање, у смислу тематизовања судбине простора, као и ирационалност кроз ослушкивање слутњи, осећања и интуиције. Када је реч о карактеру Срејовићевог дела, не треба просуђивати да ли је он позитиван или негативан. Овакво промишљање одвело би на странпутицу. Суштина Срејовићеве идеје је романтичарска и у том светлу треба промишљати слободе и ограничења које ова перспектива пружа (уп. Berlin 2012).

Писање о прошлости за археологе подразумева уобичајен задатак. Ипак, археолог у позицији писца наратива одабира специфичне стратегије и форме обраћања стручној заједници и широј јавности. У Срејовићевом случају, реч је о врло личном приступу, готово преношењу идеја о прошлости које осећа као било под руком. То се остварује одабиром елемената који ће се истаћи, начином излагања, редоследом аргументације и организацијом ритма емоционалног набоја који текст рађа. Плетење једне кохерентне нити како је то учинио Срејовић у тексту „Кад смо били културно средиште света“ не одговара стандардима данашње науке, али је одговарало локалном контексту археологије осамдесетих година двадесетог века. То је разлог због ког увек треба поближе контекстуализовати друштвени тренутак у коме „писци о прошлости“ рађају своје професионалне визуре. У том смислу ваља рећи да је амбијент у коме се Срејовић едуковао био такав да су идеје о континуитету биле подразумевљиве и нормалне (Палавестра 2011б: 581–584). Затим је у оквиру општеприхваћеног значаја ове теме за шире друштво овај утицајни археолог и сјајни ерудита дао свој лични печат, понудивши нит континуитета онако како се њему чинило да треба. Варирање културних форми (+/-) показатељи су борбе да се одржи традиција, односно оно што је у култури суштинско и најбоље.

Када конвенционално мислим, мислим о категоријама: камено доба, бронзано доба, гвоздено доба и атомска ера... просто сам научен да ствари гледам у неком повезаном низу. Та идеја подразумева и еволуцију, изврстан прогрес. Нарочито ми из западне цивилизације, везани за „Библију“ верујемо у ту једнолинијску узлазну еволуцију. У том контексту постоји

само један ток, једна перспектива. А у ствари – ово што ћу сада рећи више је осећање него мисао – човек од почетка носи све начине мишљења, а ми кроз историју видимо само *једну* димензију која је у одређеном тренутку за неке структуре била најизразитија. Стално бележимо оно по површини, а не видимо оно што буја као целина, из које нам је само по један садржај дозвољен да опазимо (Срејовић 1997: 47).

Срејовић је имао слободу да готово шамански, више осећа него зна прошлост. Јер прошлост је ништа друго него џиновско пулсирајуће срце, које је он опипавао. Подражавао је начин на који је Милан Будимир говорио о балканској прошлости, откривајући „једно другојачије, стваралачко време, у коме ништа не пропада, ни добро ни зло, ни лепо ни ружно, већ се све везује, умножава и расте“ (Срејовић 2001: 79). Будимирова потрага за балканским источницима подразумева да је свако време истовремено и неко претходно и неко будуће, те да су последично сва времена на Балкану судбински и неминовно повезана. Овде је довољно само укратко напоменути да је рад Милана Будимира о важности Балкана и његовом духовном континуитету допринео да ове идеје буду стално присутне у академским круговима и утичу на формирање приступа за интерпретирање прошлости. Уз то, сличне перспективе гајио је и Милоје Васић као и Веселин Чајкановић, тако да не чуди да је ово концептуално преклапање допринело укореењенисти идеје о духовном континуитету на Балкану у различитим видовима, међу бројним генерацијама научника (Палавестра 2011б: 581–584; Милајловић 2013: 796–797; Палавестра, Милосављевић 2015: 631–632). Дакле, Будимир, Васић и Чајкановић су учинили схватање континуитета на Балкану општеприхваћеним у научној заједници, што се добро наслонило на ширепопуларно дело Владимира Дворниковића *Каракџеролоџија Југословена*. У том погледу, Срејовић је само настављач ове традиције у другој половини XX века. Оно што њега издваја додатно је снага и утицајност његовог дела, те последично дисперзија идеја са којом се до данас не може такмичити ниједан домаћи археолог.

Контекстуализован текст, претенциозног наслова „Кад смо били културно средиште света“ престаје да буде минијатура, како се чини с почетка, и постаје утицајан сет идеја у академском пољу и широј јавности. Такав третман произлази из научног ауторитета који је доминантан у свом пољу, који је одређивао кључне проблеме и истраживачке технике и који је имао моћ да наметне дефиницију науке каква треба да буде (Виреšев 2014: 153). Другим речима, Срејовић је, иако настављач традиција очева–оснивача српске археологије, утемељивач дискурзивности домаће археологије друге половине XX века.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Драгослав. „Антрополошки погледи у делу Драгослава Срејовића“. *Раг Драгослава Срејовића на исцраживању праисцорије Централној Балкана*, ур. Никола Тасић, Крагујевац: Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 1998. 19–22.
- Бабић, Сташа. „Хуманизам Драгослава Срејовића“. *Раг Драгослава Срејовића на исцраживању праисцорије централној Балкана*, ур. Никола Тасић, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 1998. 23–26.
- . *Грци и дрући. Античка њерцејција и њерцејција антике*. Београд: Сlio, 2008.
- Babić, Staša. „Identity, integration, power relations and the study of the European Iron Age“. *Fingerprints the Iron Age, Integrating South–Eastern Europe into the debate*. Eds. C. N. Popa and S. Stoddart. Oxford: Oxbow Books, 2014. 284–290 .
- . „Прошлост као Други – Други као прошлост“. *Etnoantropološki problemi* 5. 2 (2010): 259–268 .
- . „Језик археологије II“ (или: Како сам преживела промену парадигме). *Етноантрополошки проблеми* 4. 1 (2009): 123–132 .
- Babić, Staša i Kuzmanović, Zorica. Balkan kao vremenska odrednica – Diskurs balkanizma u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 10/3(2015): 539–555 .
- Ber, Vivijen. *Увод и социјални конструкционизам*. Београд: Zepter Book World, 2001.
- Birešev, Ana. *Орионов водич: Откривање доминације у социологији Пјера Бурдијеа*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2014.
- Bužinjska, Ana & Markovski, Pavel Mihail. *Теорије књижевности XX века*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Wylie, Alison. *Thinking from things. Essays in Philosophy of Archaeology*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- Вујошевић, Лела. „Меморијал Драгослава Срејовића – неговање најбоље традиције српске археологије“. *Литер. Часопис за књижевност, језик, уметност и културу јодина*. XIII. 49 (2012): 277–280.
- Gerc, Kliford. *Антрополог као писач*. Београд: Библиотека XX век, 2010.
- Gosden, Chris. „Postcolonial Archaeology. Issues of Culture, Identity, and Knowledge“. *Archaeological Theory Today*, Ed. Ian Hodder. Cambridge: Polity Press, 2001. 241–261.
- Дворниковић, Владимир. *Карактерологија Југословена*. Београд: Просвета, 2000 [1939].
- Деспић, Александар. „У сусрет III миленијуму“. *Сређишње културе III миленијум*, ур. Стојан Ђелић, Београд: Галерија Српске академије науке и уметности, 1985. 5–12.
- Dietler, Michael. „The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology: Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter“. *The Archaeology of Colonial Encounters: Comparative Perspectives*, Ed. Gil J. Stein. Santa Fe: School of American Research, 2005. 33–68.

- Eko, Umberto. *Granice tumačenja*. Beograd: Paidea, 2001.
- Јевтић, Милош. „Драгослав Срејовић“. *Чувари прагације. Разговори са истраживачима и тумачима прошлости*. ур. Слободан Гавриловић, Београд: Службени гласник, 2011: 6–58.
- Latur, Bruno. *Nikad nismo bili moderni. Esej iz simetrične antropologije*. Novi Sad: Mediterran publishing, 2010.
- Mattingly, David J. *Imperialism, Power and Identity: Experiencing Roman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2011.
- Mihajlović, Vladimir D. „Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme“. *Етноантрополошки проблеми* 7. 3 (2012): 709–729.
- Olsen, Bjørnar. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika, 2002.
- Палавестра, Александар. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет. 2011а.
- . „У служби континуитета. Етно–археологија у Србији“. *Етноантрополошки проблеми* 6/3 (2011b): 579–594 .
- Pluciennik, Mark. *Social Evolution (Duckworth debates in archaeology)*. London: Duckworth, 2005.
- Pruitt, Tera C. *Authority and the Production of Knowledge in Archaeology*. PhD diss. University of Cambridge, 2011.
- Putinja, Filip i Žoslin Stref–Fenar. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1997.
- Радовановић, Ивана. „Скица за портрет Драгослава Срејовића као научника и као предавача“. *Уздарје Драгославу Срејовићу поводом шездесет и пет година живота, од тријумфа, сарадника и ученика*, ур. Мирослав Лазић. Београд: Филозофски факултет. Центар за археолошка истраживања, 1997. 13–36.
- Срејовић, Драгослав. „Кад смо били културно средиште света“. *Средиште културе III миленијум*, ур. Стојан Ђелић, Београд: Галерија Српске академије науке и уметности, 1985. 40 – 70.
- . „Балкански источници Милана Будимира“. *Искусства прошлости*, прир. Видојко Јовић, Београд: Ars Libri, 2001. 73–79.
- Stoczkowski, Wiktor. How to Benefit from Received Idea“. *Histories of Archaeology: A Reader in the History of Archaeology*, Eds. Tim Murray and Christopher Evans. Oxford: Oxford University Press, 2008. 346–359 .
- Trigger, Bruce. „The Coming of Age of the History of Archaeology“. *Journal of Archaeological Research* 2.1 (1994): 113–136.
- Ćosić, Natalija. Autoritet i proizvodnja arheološkog znanja. *Etnoantropološki problemi* 11.3 (2016): 749–774 .
- Фабијан, Јоханес. *Вријеме и друштво. Како антропологија прави свој преглед*. Никшић: Јасен. 2001.
- Harding, Sandra. *Multikulturalnost i nauka. Postkolonijalizmi, feminizmi i epistemologije*. Podgorica: CID, 2005.
- Heking, Ijan. *Društvena konstrukcija, ali čega?* Novi Sad: Mediterran publishing, 2012.
- Hingley, Richard. *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

- Џонсон, Метју. *Археолошка теорија*. Београд: Clio. 2008.
- Shankes, Michael. „Culture/Archaeology. The Dispersion of a Discipline and its Objects“. *Archaeological Theory Today*, ed. Ian Hodder. Cambridge: Polity Press. 2001. 284–305.
- Škorić, Marko. *Sociologija nauke. Mertonovski i konstruktivistički programi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 2010.

Monika Milosavljević
Natalija Ćosić

The Archaeologist as an Author: A Critical Note of Knowledge Production

Summary

Archaeological epistemology is the language of archaeology as a science, encompassing links between the scientific communication and knowledge production of the past identities. In broader terms, the aim of this work incorporates a discussion on the collective identity construction as originating from the past.

As a case study we use the article *When We Were the Cultural Center of the World* (1985) by a renowned archaeologist, Dragoslav Srejović. However, the title solicits the question of “who are we?” and how the past as such, from the prehistory until the modern day, can be connected. Srejović employed the tools of literary interpretation to arrive at the overarching conclusions about the Balkan culture, specifically that of Serbia. His work aims to establish links between the Mesolithic site of Lepenski Vir, the Neolithic site of Vinča, the Vatin culture, Paleo-Balkan tribes, the Roman Emperor Galerius, Constantine the Great, Justinian the Great, numerous Medieval sites in Serbia and the 19th-century Serbian uprising in a sense of a metaphysical continuity, not of direct ethnic origin. Furthermore, the past time frames identified as the conquest of “Others” (Roman, Mediaeval, Ottoman, etc.) are interpreted as a cultural decline of an authentic autochthonous culture. Owing to Srejović’s eminence in the field, such interpretation has become widely accepted despite his paralogistic representation of a disparate historical period as directly pertinent to causality.

Nevertheless, Srejović’s conclusions are not unique as regards the general attitude of ethnogenesis in the region. That the discipline readily identifies the autochthonous characteristics of material culture in order to reconstruct the roots of the national or race-based origin is highly indicative of how archaeology serves the national myth production. In the case of Serbia and the Balkans, there is a long-standing tradition of constructing a linkage between the prehistory and the contemporary societies. In this regard, Srejović is merely a perpetuator.

The novelty of introducing sociology of knowledge and the quest for an authority in the knowledge production have had illuminating effects on archaeology proper by revealing the underpinnings of how conclusions of the past were reached. Clifford Geertz's book *Works and Lives: The Anthropologist as Author* and Terra Pruitt's PhD thesis *Authority and the Production of Knowledge in Archaeology* have brought to the fore the theory and methodology for contextualizing the knowledge production in anthropology and archeology. Applied in the case of Srejić, they illustrate how his point of view has influenced the succeeding generations of scholars and the public at large.

Keywords: epistemology, history of ideas, knowledge production, language of archaeology, authority, continuity, autochthonism, Serbia

Примљено: 10. 9. 2016.

Прихваћено: 25. 10. 2016.